

Cionizmus X.O

Egy évszázaddal ezelőtt, Josef Haim Brenner a héber irodalom egyediségét abban látta, hogy az soha nem volt, és soha nem is lehet olyan örökérvényű, önfenntartó, természetes úton fejlődő entitás, amit egyszerre formál az aktualitások sokszínűsége, és a nemzetet a többitől megkülönböztető, egyedi karaktere. Lehetnek és vannak viszont olyan tehetséges héber írók, akik földöntúli inspirációtól hajtva élnek és alkotnak a saját népük között – időszakos kedvvel és „minden várakozással ellentétben”. Léthelyzetüket és önkifejezésük mikéntjét – az általános irodalmi valósággal összevetve – Brenner azzal a képpel érzékeltette, ahogy „a légy mászik egy csúszós ablaktáblán”.

Ámosz Oz

Minden várakozással ellentétben, Brenner halála után 27 évvel új nemzet született a semmiből, melynek napjainkra az irodalomművelés afféle ősznépi hóortjává vált. Izraelben körülbelül négyszáz új verseskötetet publikálnak évente, a többségét az író saját költségén. Ami az izraeli prózát illeti, hozzávetőlegesen száz új novellát adnak közre minden évben (az ország felnőtt, héberül olvasó irodalmi közönsége alig kétmillió fő), gyakorlatilag minden héten új írókkal ismerkedik a nagyjérdemű, akik munkája nagyon gyakran az országhatáron túl is innovatívnak bizonyul. Ki hallott olyat, mint ez, ki látott hasonló dolgokat? Minden várakozással ellentétben olybá tűnik – egy ezer és kilencszázhárom éves közjáték után –, hogy Brenner legye szárnyra kapott.

A brenneri óvilág, a „seól” irodalomtörténetének kreatív periódusait valóban nem az olyan inherens esztétikai fejlemények tagolják, mint egy új műfaj, technika vagy téma feltűnése, hanem az olyan történelmi események, mint amilyen egy pogrom, egy fegyveres konfliktus, vagy éppen egy kormányváltás. A sorban utolsó cionista mestertörténetet is a jom kippuri háború furcsa győzelme, és az évtizedet jellemző magányosság és sebezhetőség érzése enyészttette sok-sok különálló, apró történetté. A politikai függetlenségért való küzdelmet, és a kolónia építését szolgáló realista metanarratívát az izraeli újhullám olyan ízekre tagolta, mint a

kisebbségi diskurzusok; a nemi kódok vizsgálata; vagy éppen a szekuláris cionizmus antianyaga, a mágikus realizmus.

A majdnem vesztes '73-as háború az izraeli avantgard régen áhított győzelme volt, az izraeli irodalom függetlenségi háborúja, az a fenséges pillanat, ahogy a tétova tapadókorongok, csalódva az egyetlen út illúziójában, leernyednek a síküvegről. A cél egy ideológiától megtisztított irodalom létrehozása volt, az individuum történetének a felfedezése a kollektíva történelme mögött, egy „irodalmia-sabb” héber irodalom kimunkálása, melynek belső esztétikája nem a történelmi eseményektől függ. Mindehhez csak a lehetőség hiányzott.

Már 1959-ben, az Achshav (Most) irodalmi folyóirat szerkesztője, Gabriel Moked egy a valósággal szembeni igazi konfliktusról álmodik, botrányos cikkében a '40-es évek alkotóiról olyan képet fest, mint akik csupán egy borzasztó baleset révén kerülhettek kapcsolatba az irodalommal, igazából ifjúsági mozgalmak vezetőinek, tömegtájékoztatási funkcionáriusoknak, vagy kibuc-szórólapíróknak születtek. A személyesen átélt, intellektuális, egészséges irodalmi feszültséghez való visszatérés legnagyobb akadályát Moked abban látta, hogy a problémák mind a metafizikai-ideológiai Izrael-feltámadásmítosz, mind a szociális-nacionális országépítési láz prizmái miatt átélhetetlenek maradnak.

Ám a modern izraeli fikció forradalma nem egy nemzet születésének megkésett kulturális hozadéka, sokkal inkább az egész földtekét körbetámasztó lábak, és sokat emelt karok izomkötegeiből újra a felszállópályába lépő idegrostok szinap-tikus kisülései. A hosszú ideje feldolgozatlan ingerek és érzetek prózai árja előnti a tudatot, nem csak az olyan traumák kapnak verbális megformáltságot, mint a Holokauszt, de a kognitív elemzés olyan bináris oppozíciókra tagolja a nagy történetet, mint férfi és nő; askenázi és szefárd; vallásosság és szekularizmus; az erc és a diaszpóra; kollektivizmus és individualizmus; a szabre és a túlélő – hogy csak a legfontosabbakat említsük az elmúlt negyven-ötven év toposzai közül.

A nacionalista mozgalmaknak szükségük van az irodalomra, hogy elbeszélthessék történelmüket, ám amint a mozgalom beteljesíti küldetését, a történetmondók maguk is a történelem lezárt fiókjában találják magukat, a „toborzott tollnok” vádjával a homlokukon. A cionista metanarratíva legkiválóbb történetmondói, mint amilyen Ámosz Oz maga is, a kötéláncos bravúrával tudtak a szenvedélyes azonosulás, és a diaszpóra felőli kritikus megközelítések között alkotni. Oz nem szállt el, hanem a globális irodalmi kánon részévé vált. Következetes antiutópizmusa, ahogy egykor nem engedett a cionista fanatizmusnak, úgy nem enged a Mokedhez hasonlók poszt-cionista/posztmodernista fanatizmusának sem.

A régi és az új rend közötti küzdelem Oz '86-os levélregényében, a Fekete dobozban, egy válással végződött házasság történetében szimbolizálódik. Az egykori férj, Alec a politikai szociológia szakembere, az 1973-as háború veteránja, aki biztos anyagi hátterét a pionír apjától örökölt vagyonnak köszönheti. Michel, a jámbor algériai zsidó, aki a hűtlen ex-feleséget már az után veszi el, hogy az egykori férj bíróság előtt bizonyította az asszony afférjait, afféle vallásos zelóta, öntudatos tagja az izraeli társadalom alsó rétegének. Mindketten fanatikusok, Alec a racionalizmusé (holott a nemzetközi hírnevet hozó tudományos disszertációját épp a fanatizmussal kapcsolatban írja), Michel pedig a vallásos buzgalomé.

Az első házasságából született gyermek, az erőszakra hajlamos, tanulatlan Boáz egyre irányíthatatlanabb, elzárkózottabb, fenekestül forgatja fel az új házasságot. Ilana, a háború után Izraelbe emigrált lengyel menekültek gyermeke, a problémás gyerek ürügyén ír nyolc éve Amerikában élő ex-férjének, aki pénzével menti ki Boáz a törvénytelen ügyeiből és kenyeret le Michelt, az „afrikai Bonapartét”, „a miniatűr Maimonidészt”, aki jó kapcsolatai révén ingatlanfelvásárlásba kezd a megszállt Ciszjordániában. A valóság azonban az, hogy az asszony soha nem tudott szabadulni az ex-férj által gerjesztett örökös megaláztatottság élményétől, a segítségkérés sem más, mint egy szadomazochista aktus, az asszony önfelajánlását Alec először azzal utasítja el, hogy „sem Bank of England, sem spermabank nem vagyok”.

Amennyiben a Boáz körül csoportosuló, főbb szereplők mindegyikéhez egy, a metanarratíva darabokra hullása utáni lokális történetet rendelünk, Alec a masz-kulin, hallgató „új zsidó”, a szabre hős, aki öntudatosan különíti el magát a számkivetett múltjától. Az apa diametrikus ellentétpárja a gyökértelen, alázatos és passzív anyának, aki az európai zsidó tapasztalatnak feleltethető meg, áldozata a Holokausztnak, majd a szabre szupremáciájának is. Örökké a múlttól kísértve, vagy folyamatosan az emlékek között kéjelegve képtelen arra, hogy új életet kezdjen, ehelyett a táborokban elszennvedett megaláztatásait úgy dicsőíti, mint élete leghősiesebb óráit. Michel, a hosszú ideig mellőzött „mizrahi”, a keleti zsidó, aki frissen Izraelbe érkezve túlszűfolt tranzittáborokban és a nyomorgó külvárosokban találta magát, diszkriminálva volt a társadalomban és a kultúrában egyaránt.

Amíg a szabre a tőle telhető legtöbbet megtette, hogy megtagadja, leuralja a pogromok és a Holokauszt tényének elviselhetetlen érzelmi terhét, Ilana hűtlenségével egészen újfajta dinamikák szabadulhattak el a családban. A pillanatot Yoram Kaniuk, az Ádám feltámadásában így summázza: „A tudás, annak a mély tudása, hogy nyersanyaggá váltak Európa legfejlettebb gyárában az ég alatt, ahol Isten számkivetésben ücsörög, mint egy idegen... ez a tudás megőrjíti bennünket, egy olyan országgá lettünk, amely a világ legnagyobb örültekháza”.

Az Alec helyébe lépő Michelnek kontinuitást kellett teremtenie a megbomlott családi életben, nem kevesebbre vállalkozott, mint a mestertörténet újraírására. A posztzionizmus által leszámolt nacionalizmust a mostohaapa sajátította ki magának, és formálta újra neomessianisztikus lelkülettel. A posztzionizmus közkedvelt antitézisé (zionizmus = kolonializmus) saját maga ellen fordítva, a telepesek a ciszjordániai és gázai zsidó telepkek mellett is úgy érvelnek, hogy ezek mindegyike egy és ugyanaz, mint az állam megalapítása előtti pionír közösségek.

Amitől a Fekete dobozban Oz még annak ellenére is félt, hogy korábban az egyik legfontosabb író volt, aki előidézte, az nem más, mint az egységes nemzeti narratíva aláásása, melynek következményeként meggyengülnek, vagy akár el is tűnnek az olyan közösséget összetartó erők, mint amilyen a társadalmi szolidaritás is. Avirama Golan, a Hárec napilap irodalmi és kulturális szerkesztője szerint, a nemzeti narratíva ennyire hirtelen státuszvesztése elképzelhetetlen lenne egy önérzetes kultúrában, Izrael esetében arról van szó, hogy egy alapvetően emigráns jellegű társadalom az egység és a valahová tartozás élményétől lett megfosztva, mely helyzet előkészíthette a múlt radikális újraírásának sikerességét.

Elgondolkodtató, hogy Oz legtöbb munkájában éppen az öntudatosság, önérzetesség jelenti minden baj gyökerét, „pozitív” karakterei, mint Mikáél a Mikáél, Mikáélben (1968), Rimona a Tökéletes Békében (1982), vagy éppen Boáz és Ilana a Fekete dobozban, tökéletesen mentesek ettől a moráltól, környezetük teszi őket elnyomottakká és áldozatokká. Az öntudatosság a kulcsa Oz cionizmus kritikájának is, ami Golan elképzelése szerint először időszakos közösségi válsághoz, majd szükségszerűen egy új metanarratíva alapköveinek letételéhez vezetett. Ozt a büntudattól sem mentes nosztalgia először egy posztumusz messiásavatásba, majd a feltámadt szabadító hiperreális dicshimnuszába kergette.

A Hirtelen az erdő mélyén (2005) egy felnőtteknek és gyermekeknek szóló mese. A műfajválasztás több, mint tudatos. A héber gyermekirodalom története Európában, Palesztinában, és Izrael államának megalapítása után, voltaképpen egy sikeres ideológiai project története, melynek két legfontosabb motivációja egy új irodalom létrehozása, valamint író- és olvasótáborának kitermelése. A '20-as években a Jaffai Leányiskola tanárai által írott olvasókönyvekkel kezdődött meg az autentikus, natív héber gyermek mítosza, éles vonallal elválasztva a diaszpóra gyermektől.

Az „új zsidó” ifjúság életre termetten vad, magabiztos, a szélteben-hosszában bebarangolt hazájának nem csak a történetét és dalait ismeri, hanem élete szorosan kötődik a földjéhez is. Ez a természetes, természethez való primer kötődés, még az apjával és anyjával való kapcsolatát is felülírja, a hazáért érzett forró szeretete gyakran arra sarkalja, hogy a szülői házat elhagyva töltsen be pionír sorsát és csatlakozzon egy kollektívához. A gyermekirodalom alapvetően úttörő entitás, melynek platformján nem csak a cionizmus kerülhetett „bevezetésre”, hanem később maga a Holokauszt, és a kisebbségi diskurzus is.

Oz meséjében egy minden oldalról sűrű erdővel körbezárt faluról van szó, a „világ végéről”, melynek egyetlen kapcsolatát a külvilággal egy szűk nyugat felé vezető ösvény jelenti. A településen átok van, egy sok-sok évvel ezelőtti rettenetes éjszakán a létező összes állat elhagyta a falut, a mendemondák szerint Nahi, a fantom ragadta magával őket az elvarázsolt hegyi palotájába, aki azóta is minden éjszaka visszatér, hogy köpenyébe ragadja a legutolsó eltévedt hangyát és szút is.

A lakosok azóta még csak az erdő széléig sem mernek merészkedni, élő ember nem kószál napnyugta után a falu néma utcáin, a házakat erős vasrácsok védik. A felnőttek a feledés és a nosztalgia furcsa kettősségétől szenvednek, sokuk még gyakorta elmélázik, hogyan üvöltött egykor a sakál, hogyan bőgtek a tehenek, néhányuk még kenyérmorzsákat hint a már nem létező madarak elé, ám amint a gyermekek elkezdik őket kérdezgetni, már abban sem biztosak, hogy állatok valaha is léteztek.

Ám egy nap két kíváncsi gyermek – a szülői házat hátrahagyva – válaszok után indul a rengetegbe. Miután hosszas bolyongás után Nahi elvarázsolt palotájához érnek, az udvaron nem csak a falu összes „elrabolt” állatát találják meg, hanem az őket vendégül látó fantom felfedi előttük a hosszú évekkel ezelőtti rettenetes éjszaka nagy titkát is. Nahi különleges gyermekként született, ugyanabban a faluban, ahol a gyermekek szülei is. Annyira szerette az állatokat, hogy még a nyelvükön is megtanult, ám az őt érő folyamatos kritikától és gúnytól megcsömörödve, végül saját önérzetessége kergette a vadonba, ahová az állatok aztán önként

kövezték.

A fantom igazi neve Na'aman, Nahivá csak a békák és a sakálok nyelve rövidítette (Námán, a Bibliában Szíria királyának leprás hadvezére, akinek rangjából fakadó önérzetessége gátolta meg először, hogy Elizeus próféta szavára hallgatva, hétszer megmártózzon a gyógyító Jordánban). Nahi, a „falu rossz szelleme”, egy tökéletesen harmonikus kollektívában él az öt etető állatokkal, néha-néha befogadva egy-egy faluból megszökött gyermeket is. Ez a hamelni patkányfogóra és a Pészahei Elkerülőre, a „halál angyalára” egyszerre emlékeztető furcsa alak Jeremiás könyvének Jeruzsálemmel kapcsolatos átokszövegeit invertálja afféle furcsa áldássá, és vetíti az elhagyatott erecre, az állam előtti kietlen pusztaságra, Ahol a sakálok üvöltenek (1965) a kibucok körül.

A lakatlanság éjszakai neszei a cionista mestertörténet beteljesedésével és darabokra hullásával enyésztek el, az ország építő szabréval együtt vonultak száműzetésbe. Ez a csak halálösztönhöz fogható, radikális nosztalgia, az ismeretlen ismerőst messiássá is keni: A „napcserzett arcú”, „durva tenyerű” Nahi, akinek karjai úgy csüngenek „mintha hosszú ideig nagyon nehéz testi munkát végeztek volna”, nem csak hogy megállítja a Napot az égen, de sikerült „rászoktatnia a tigrist, hogy a kecskegidákkal játsszon, és a farkast, hogy őrizze a birkanyáját, sőt a birkák közt szundikálva azok puha gyapjával melegítse a testét a téli éjszakákon”. Az Ézsaiás könyvében részletezett messiási princípiumok szinte szószserinti citátumát olvassuk itt. A szöveg végletekig szimbolikus, az államlét (falu) és a kibuc (palota) mikrokozmoszának szöges szembeállítás, a generációk, a köztük lévő viszony, a nyelvek és maguk a természeti képek felfejtése is kimerítőbb elemzést érdemelnének.

Oz önérzetes garabonciás diákjának pitiáner bosszúja, hogy a köpenye alatt rabolja el a hűtlen nemzet legszebb álmait. Oz nosztalgiája nem az exoduson és a ketté vált Vörös-tengeren mereng, hanem az egyiptomi húsfoszadék utáni sóvárog. Jean Baudrillard szavaival élve, a „képek gyilkos hatalma” alá esett: az izraeli narratíva egykoron a mély realitás visszatükrözése céljából jött létre, majd később elleplezte és el is torzította azt. '73-ban, a fikció forradalmi pillanatában, a valamit leplező jel, immáron hiányt leplező jelekké robbant szét. Baudrillard a kép, vagy narratíva azon fázisát, amikor az véglegesen átveszi az uralmat a valóság felett a nosztalgia felértékelődésével jellemzi, „mivel a valóság többet nem az, ami volt”. A hiperreálissal eljön az eredetmítoszok és valóságjelek túlkínálata, Alec kétségbeesetten keresi Michel ellen-narratíváját, mivel a sajátjának immáron csak a hiánya létezik. Egy jel azonban csak akkor váltható át jelentésre, hogyha ennek valami biztosítékul is szolgál, így a cionizmus X.O-ából már Isten maga sem hagyható ki.

Az „igaz”, a „megélt” beözönlése és a figuratív feltámadása az eltűnt objektum és szubsztancia helyén Oz „első” önéletrajzi regényével, a Szerelem és sötétséggel (2007) veszi kezdetét. „Elmentem felásni a saját hátsókerteremet, majd egy földalatti kábelt üthettem meg. Hirtelen a fények villogni kezdtek az összes környező ablakban” – hangzik a szerző saját metaforája a gyorsan kultregénnyé váló műről, amellyel kapcsolatban több száz rajongói levelet kapott olvasóitól. Ahogy Golan fogalmaz, „míg a világ úgy ölte magához Ozt, mint a globális irodalmi kánon részét, Izraelben egyenesen ikonná emelkedett, ami abszurd módon korlátozta őt, mint alkotót”. A nosztalgia általános logikája, és az alkotón fokozódó felelősség miatt, Oz a saját antiutópizmusát megtagadva kezdett a főcsapás felé gravitálódni, a Szerelem és sötétség

leporolta a cionizmust, eszméit újra hangosan és tisztán zengi. Talán mégsem elektromos kábel volt az a bizonyos, hanem a gerinc oldalkötegi felszállópályája.

A földöntúlian független alkotói inspiráció egyik legbiztosabb jele a valósággal, a földi állapotokkal szembeni bátor konfrontálódás. Jeremiásnak könnyeket hozott Nobel-díj helyett. Minden várakozással ellentétben, Oz a világirodalmi kánon része. De nem próféta.

Ámosz Oz könyvei az Európa Kiadónál:

Szeretetről, sötétségről. (2006)

Hirtelen az erdő mélyén. (2007)

Hogyan gyógyítsuk a fanatikust (2007)

Rímek életre, halálra. (2010)

Tatai Gábor